

19. Матушенко В.Б. Сучасне весілля в контексті української обрядової культури. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 200 с.; 20. Потебня А.А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. – М.: Университет, тип. Катков и К, 1865. – 310 с.; 21. Правдюк О.А. Загальнослов'янська основа українського весілля // Слов'янське літературознавство і фольклористика.— К., 1968.— Вип. 4; 22. Рибаків Б.А. Язычество древних славян / АН СССР, Отд-ние истории, ин-т археологии. – М.: Наука, 1981. – 607 с.; 23. Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся // Дослідження з української діалектології. – К.: Наук. Думка, 1991. – С. 225-251.; 24. Сумцов Н.Ф. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу // Киевская старина. – 1886. – № 1. – С. 20-34.; 25. Сумцов Н.Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы. – К.: Тип. Г.Т. Корчак – Новицкого; Узд. Ред.. «Киевской старины», 1885. – 20 с. 26. Komorovsky J. Tradicna svadba u slovanov. – Bratislava. 1976.

УДК 39 (477.85/.87)

Андрій БЗОВИЙ, Олександр КОЖОЛЯНКО
ТРАДИЦІЙНЕ ЖИТЛО ГУЦУЛЬЩИНИ:
НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ХІХ – ХХ СТ.

У статті досліджуються питання історіографії народного житла Гуцульщини. Проведено історіографічний аналіз наукових праць кінця ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. та досліджень гуцульського житла другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Ключові слова: гуцули, культура, житло, монографії, статті.

Андрей БЗОВЫЙ, Александр КОЖОЛЯНКО
ТРАДИЦИОННОЕ ЖИЛИЩЕ ГУЦУЛЬЩИНЫ:
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ХІХ – ХХІ СТ.

В статье исследуются вопросы историографии народного жилища Гуцульщины. Проведено историографический анализ научных работ конца ХІХ – 20-х гг. ХХ ст. и исследований гуцульского жилища второй половины ХХ – начала ХХІ ст.

Ключевые слова: гуцулы, культура, жилище, монографии, статьи.

Andriy BZOVYI, Aleksandr KOJOLIANKO
TRADITIONAL SETTLEMENT OF HUTSULSHCHYNA:
SCIENTIFIC RESEARCH IN 19 – 20TH CENTURY

The article deals with historiography concerning folk settlements of Hutsulshchyna. Historiography analysis of scientific works (the late 19th – 20s of 20th centuries), as well as Hutsulshchyna settlements investigation (2nd half of 20th – beginning of 21st centuries).

Key words: hutsuly, culture, settlement, monographs, articles.

Народне житло Гуцульщини є однією з основних складових частин матеріальної культури українців-гуцулів.

Протягом багатьох віків гуцульські будівничі відбирали найцінніше, формуючи принципи і тенденції масового житлового будівництва. Вони визначали зовнішній вигляд, регіональну багатоваріантність, функціональну життєздатність гуцульської оселі. Те, що не відповідало укладові життя, відкидалося, або «відмирало». В ході цього процесу вироблялися національний стиль, етнічна традиція. Особливо чітко простежується етнічна специфіка в доповнюючих елементах народного житла: загорожах, печах, дахах тощо. У традиціях гуцульської хати простежується безмежний прояв творчої сили жителів Карпат, його досвіду, знань і художнього смаку.

Гуцульське житло цікаве і оригінальне не тільки за формою, але й внутрішнім змістом. Кожна річ, предмет в ньому, крім свого практичного значення мав свого практичного значення й духовний світ, духовний образ. Завдяки цьому хата для гуцула була всім: і храмом, і рідним краєм, і батьківщиною, і матір'ю та батьком.

Хата надавала людині не тільки притулок від негоди, але й створювала їй умови для повсякденного існування, де відновлюються сили, визріває натхнення. Тут формувалися сімейно-родинні стосунки, створювалася своєрідна психологічна атмосфера, свій мікроклімат, де людина відпочиває, працює, харчується, осмислює своє буття та взаємини з навколишнім світом.

Але хата – це не тільки житло, а й історична категорія. В її інтер'єрі, усій організації внутрішнього простору відбиваються численні традиції гуцулів, символи, життєві правила, звичаї й обряди.

Без перебільшення можна стверджувати, що для старих людей хата й піч уособлювали в собі увесь світ.

Гуцульська оселя – самобутнє явище в історії архітектури. Вона майже всюди однакова в основних формах і плані. В ній відчувається потяг народних майстрів до симетрії, до певних ритмів і пропорцій. Встановлено, що її горизонтальні структури (довжина гребеня, зрізу стріхи та зрубу) знаходяться у співвідношеннях так званого золотого перетину до вертикальних елементів (висота хати, покриття та, відкритої частини зрубу). Причільковий фасад зводився так, що всі п'ять основних точок споруди знаходились на одному і тому ж колі.

У основі гуцульського будівництва лежить розвинена система пропорційних залежностей, а тому силуети хати чіткі, динамічні й водночас мальовничі й м'які у своїх лініях.

Народні будівничі завжди «вписували» дім в природне оточення, тому і він і усе господарство, навіть ціле поселення створювало єдиний ансамбль.

На перший погляд про традиційну гуцульську хату знаємо ми ніби багато, але водночас і мало. Своє слово сказали про неї етнографи, архітектори, історики.

Гуцульщина приваблювала багатьох дослідників, які вивчали традиційну культуру гуцулів. Але чи не найбільший внесок у цю справу зробив Володимир Шухевич, який на межі двох століть (XIX – XX) понад тридцять років досліджував матеріальну та духовну культуру гуцулів. На основі зібраних матеріалів він опублікував п'ятитомну книгу «Гуцульщина», яка й понині є найяскравішою, найповнішою етнографічною працею з побутово-звичаєвої культури гуцулів. Особливої уваги заслуговують перші два томи [25], які містять цікавий фактологічний матеріал з матеріальної культури. У своїй багатогранній діяльності Володимир Шухевич найбільше уваги приділяв етнографічним дослідженням, влаштуванню виставок і створенню музеїв. Вивчати Гуцульщину почав 1873 року, подорожуючи Карпатами. Він полюбив цей край, його жителів і так захопився тутешнім побутом, оригінальним мистецтвом і фольклором, що покинув ботанічні дослідження й з головою поринув у вивчення його духовної і матеріальної культури. Щоліта виїздив у гуцульські села, а найбільше до Космача та Яворова.

Для створення на виставці у Львові (1894 р.) Гуцульського відділу В.Шухевич запросив народних майстрів з Яворова. Петро Копчук побудував гуцульську хату й усі господарські споруди. П.Кошак поклав у хаті кахельну піч, а також необхідні речі домашнього вжитку. Хата мала дві кімнати. В одній займалися своїм ремеслом різьбярі Василь і Микола Шкрібляки, а Катерина Столащук гаптувала і ткала запаски. На подвір'ї були встановлені різні знаряддя праці [25, с. 11].

В.Шухевич на початку XX ст. допомагав Ф.Вовку збирати експонати на Гуцульщині для Петербурзького етнографічного музею, М.Грушевському – для його приватної збірки, експонати для Угорського національного музею, Віденського музею народів Австро-Угорщини та Празького музею. Поряд із збиранням пам'яток народного мистецтва Гуцульщини для музеїв і виставок Шухевич продовжує вивчати матеріальну культуру гуцулів, цікавитися етнографією Покуття й Буковини. Матеріали, зібрані під час подорожей з Ф.Ржегоржем, він публікував у галицьких, чеських періодичних виданнях.

Досить значний доробок у дослідженні народної архітектури гуцулів зробив Р.Ф. Кайндль. У кінці XIX – на початку XX століття, працюючи професором Чернівецького університету, Кайндль здійснив десятки експедицій у Карпати. Його перу належать такі праці: «Гуцули» – 1893 р. [29]; «Будинок і садиба гуцулів» – 1896 р. [28]; «Гуцули прутської долини» – 1898 р. [30]; «Етнографічні рейди в Східні Карпати» – 1898 р. [27] та інші.

Окремі згадки про дерев'яні будівлі Гуцульщини знаходимо в дослідженні львівського митця Григорія Смольського «Українське мистецтво» [19]. В своєму нарисі дослідник повідомляє, що всі ужиткові предмети гуцули оздоблюють різьбою. Гуцульські села Криворівня, Річка, Ясенів, Брустури, а передовсім Яворів, це ті села, де не лише сволоки хат, одвірки, дошки, стелі, мисники, крісла, бічніці ліжок, але навіть такі предмети, як веретено, кісся,

плуг, віз, сани, брами, бербениці, черпаки, ложки, баклаги, двері, бельки, вкриті часто різаною або випалюваною прикрасою [19, с. 40].

На кінець XIX – початок XX століття припадає наукова діяльність визначного українського вченого Володимира Гнатюка. Окремим ділянкам культури мешканців Карпат присвячено книги, статті у наукових збірниках [4] та десятки наукових розвідок.

У перші два десятиліття XX ст. робились окремі спроби дослідити наукові проблеми, пов'язані з народним житлом. Так, наприклад, український публіцист та етнограф Д. Антонович подав детальний опис гуцульського двору, охарактеризував житло гуцулів [1].

Окремої уваги заслуговують публікації українського історика та краєзнавця В. Січинського, який досліджував дві сусідні етнографічні зони – Бойківщину та Гуцульщину [17]. Опис житлових споруд представників різних етносів, що населяють Україну, знаходимо у праці В. Січинського «Українська архітектура». Дослідник визначив типовий для гірської місцевості спосіб хатнього будівництва, який полягав у забудові хати і господарських будівель під спільним дахом (граждна забудова).

Про житло Гуцульщини знаходимо також відомості і в праці українського вченого В. М. Щербаківського, написаній на основі матеріалів та описів його етнографічних мандрівок [26]. І хоча його праця не позбавлена помилкових концепцій, її цінність полягає в тому, що вона була одним з тих досліджень, які дали поштовх для подальшого розвитку етнографічної науки в міжвоєнний період у Західній Україні.

Цінний фактологічний матеріал зібрав етнограф М. Голубець [5]. Спираючись на польові етнографічні дані з Карпатського регіону, автор подав детальні описи внутрішнього планування, традиційного розміщення побутових речей у гуцульському житлі. Важливою складовою його нариса «Українське мистецтво» є наявність графічних схем забудови дворів та врахування майнового розшарування селян, яке безумовно впливало і на оздоблення жител.

На рубежі XIX – XX століть слід відзначити етнографічну діяльність Івана Франка, яка була тісно пов'язана з Гуцульщиною. Зокрема, І. Я. Франко у своїх наукових і художніх творах неодноразово залучав етнографічний матеріал з народного гуцульського будівництва [24].

У більшості етнографічних працях цього періоду з народної архітектури робились перші спроби внести ясність і якимось систематизувати розмаїття типів та форм житла Гуцульщини.

Новий етап в історико-етнографічному вивченні народного будівництва в Українських Карпатах і зокрема стаціонарних жител розпочався після Другої світової війни. Його прикметними рисами є врахування соціально-економічних чинників, комплексний аналітичний підхід при дослідженні явищ і факторів, які на них впливали.

І. Симоненко першим серед повоєнних етнографів торкнувся питання, пов'язаного з народним будівництвом Гуцульщини. В його моногра-

фії «Про населення, садибу та житло на Закарпатті» знаходимо типологічну єдність планування жител, характерних і для інших районів Гуцульщини [18].

Комплексні та індивідуальні наукові дослідження, експедиційні обстеження повоєнних років були спрямовані на вивчення народного мистецтва, житла, техніки його спорудження, регіональних особливостей у будівництві та ін. В результаті з'явилися публікації мистецтвознавців і етнографів у «Наукових записках Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР», у збірниках Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР, у журналах «Советская этнография», «Народна творчість та етнографія» та інших виданнях. Серед публікацій цього періоду виділяються статті Е.Бломквіста [2], Н.Г. Ковальської [9].

Конструктивних особливостей у гуцульських житлах торкається у монографії Ю.Г. Гошко, який протягом кількох десятиріч комплексно вивчав матеріальну культуру жителів Карпат. Він один з етнографів, який найкраще дослідив процеси становлення та зведення житлових будівель. У праці «Народна архітектура Українських Карпат XV – XX століть» [6] він аргументовано пов'язав впливи географічного середовища на специфіку та особливості розташування жител гуцулів.

Зацікавлення побутом, звичаями гуцулів виявив професор Прикарпатського університету В.В. Грабовецький. У його праці «Гуцульщина XIII – XIX століть» [7] поряд з історичним минулим Гуцульщини розглядаються звичаї та обряди гуцулів, пов'язані з народним будівництвом. У другій половині 70-х рр. XX ст. побачила світ праця «Полонинське господарство Гуцульщини XIX – 30-і роки XX ст.» М.Д. Мандибури [13], де автор вдало пов'язав прийоми вибору місця під житло з пануючими традиційними повір'ями, а також подав типологію гуцульських жител, поділивши їх на чотири основні типи.

Дослідженнями матеріальної культури буковинських гуцулів займається етнограф-буковинознавець, професор Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича Г.К. Кожолянко. Зокрема, в монографії «Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці XVIII – на поч. XX ст.» [11] він окремо дослідив народне житло Буковинської Гуцульщини, розкривши техніку зведення житла та основні прийоми будівництва. Найбільш повно висвітлено народну архітектуру Буковинської Гуцульщини у його праці «Етнографії Буковини» [10], яка заповнила багато невивчених питань даної проблематики. Тут подано характеристику влаштування гуцульських поселень та забудови дворів. Особлива увага звернута на граждний тип забудови садиби.

Гуцульське народне житло розглядається у цій праці за напрямками: вибір місця під будівництво, планування гуцульського житла, матеріал та техніка спорудження житла, конструктивні способи будівництва, інтер'єр та екстер'єр.

Питання народної архітектури гуцулів висвітлюються у колективній монографії «Українська минувшина» [21], над якою працювали такі відомі етнологи, як А.П. Пономарьов, Т.В. Косміна та інші.

У 80-х роках ХХ ст. було опубліковано історико-етнографічне дослідження «Гуцульщина» [8], яке стало підсумком тривалої дослідницької роботи таких відомих науковців, як: Ю.Г. Гошка, П.М. Федаки, І.Р. Могитича, Т.П. Кіщука. У цій праці подано детальний опис, малюнки та планування жител гірських районів Чернівецької, Івано-Франківської та Закарпатської областей.

Питання характеру та історичного розвитку гірських поселень досліджував П.Федака [22, 23]. Зокрема, у праці «Формування гірських поселень» він звернув увагу на забудову гірських поселень у русинів-українців Карпат та Закарпаття. Він відзначає, що до середини ХІІІ ст. (до татарської навали) смуга Верховини (гірські райони) на відміну від низинних, передгір'я і широких гірських долин, в яких археологи зафіксували староруські поселення Х – ХІ ст., була покрита лісами і залишалася поза кордонами Угорщини майже без постійних поселень, за винятком мало чисельних руських осель біля перевалів, які вели з Угорщини на Русь. Тільки у середині ХІV ст. ці землі активно заселяються вихідцями з Галичини, Буковини, Поділля та низинних районів Закарпаття. Фактично у цей самий час закарпатські землі починають заселяти угорські, німецькі, румунські колоністи та русини з-за Карпат.

Відповідно у Закарпатті склалась досить складна картина переплетення і взаємного перехрещення ареалів поширення різних за своїм походженням і хронологією появи елементів народного будівництва. Відповідно, побутування розкиданих (розсіяних) поселень на Гуцульщині пов'язано зі скотарським напрямком господарства, зокрема – з перетворенням колишніх зимарок у постійні оселі – внаслідок переселення у них з матірнього ядра відокремленої родини, яка стала жити на полонині постійно.

У низинних районах мали місце вуличні поселення, які регулювались урядовими постановами і рішеннями. Це стосувалось розбивки земель на ділянки, які забудовувались житлами в один ряд.

П.Федака відзначає, що реліктом культури і побуту українців Карпат слід вважати скупчено-гніздову форму забудови давнішого походження – у формі залишків родових компактних поселень з кількох дворів, які у пізніший час перетворилися у рядові і вуличні. Тут цілі вулиці і квартали займали і займають до нині родичі з однаковими прізвищами.

У гірській зоні Гуцульщини, незважаючи на типологічну близькість будівель до будівель рівнинних і передгірських районів, поселення мали інший зовнішній вигляд. Такі поселення були вклинені у вузькі долини, біля потоків і верхніх течій річок, іноді серед лісів, витягнені у формі ланцюга або Вільно розкидані на схилах гір, з неогородженими дворами, з відкритими зрубами темно-сірого. Дослідник зазначив, що вони споріднені з поселеннями майже усієї гірської смуги Карпат [23, с. 146-147].

Питання характеру традиційної архітектури українців Карпат досліджує Р.Сілецький, який у невеликій статті «Традиційна архітектура» [16] намагається розібратись в питаннях типів дворів у гуцулів та впливу волозької колонізації на архітектуру мешканців Карпат. Ця праця Р.Сілецького побудована на розгляді різними дослідниками попередніх періодів тих чи інших питань карпатського будівництва. Автор при цьому висловлює свої думки, які заперечують окремі твердження попередників (німецьких, польських авторів) про впливи на генезис ланцюгового типу забудови поселень німців-колоністів. Він наголошує, що ланцюгівка в Українських Карпатах виникла внаслідок цілого комплексу природно-географічних та соціально-економічних чинників і була оптимально пристосована до землеробсько-скотарського напрямку господарства [16, с. 138].

Значний внесок у вивчення традиційної матеріальної культури українців Карпат зробили історики та етнографи діаспори. У другій половині ХХ ст. відзначено активізацію науково-дослідних програм Об'єднання гуцулів Західної діаспори (Америки) з вивчення культури гуцулів. Зокрема, у 70-х рр. ХХ ст. у Чикаго (США) побачила світ шеститомна монографія М.Домашевського «Історія Гуцульщини» [3]. Вивченням матеріальної культури гуцулів займались також науковці США і Канади, які у журналах Об'єднання гуцулів Західної діаспори «Гуцулія» та «Гуцульщина» публікували наукові й науково-популярні статті з народної архітектури українців Карпат. Плідно співпрацювали з науковцями Канади і США вчені з України. Так, наприклад, у журналі «Гуцульщина» №37 за 1994 р. була опублікована стаття В.Стеф'юка «Гражда Харуків (або «хата Паліїхи»)» [20]; у №45 за 1996 р. стаття Дмитра Пожоджука «Добро і негаразди гуцульської архітектури» [14] та ін.

Отже, впродовж кінця ХІХ – ХХ ст. наукові проблеми гуцульського традиційного житла були в полі зору науковців, проте ще значна кількість питань, що стосуються архітектурно-мистецького оформлення житлових споруд, впливу архітектури сусідніх народів, які проживають в етноконтактній зоні Карпат, змін в народній архітектурі гуцулів за останні два століття та ін. потребують ґрунтовного дослідження.

Джерела та література: 1. Антонович Д. Скорочений курс історії українського мистецтва. – Прага, 1923. 2. Бломквист Е. Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев // Советская этнография. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. 3. Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Т. 1-6. – Чикаго, 1985-1989; – Львів, 1985-2001. 4. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини. Записки наукового товариства Шевченка. – Львів, 1917; його ж: Гуцули // Підкарпатська Русь. – 1923.– №1. 5. Голубець М. Начерк історії українського мистецтва. – Львів, 1922. 6. Гошко Ю.Г. Народна архітектура Українських Карпат ХV – ХХ століть. – К.: Наукова думка, 1987. 7. Грабовецький В.В. Гуцульщина ХІІІ – ХІХ століть. – Львів, 1982. 8. Гуцульщина / За ред. Ю.Г. Гошка, П.М. Жолтовського, Р.Ф. Кирчіва). – К., 1987. 9. Ковальська Н.Г. Традиційне і нове в оформленні

домашнього побуту українців – гуцулів // Народна творчість та етнографія. – №5. – К., 1974. **10.** Кожолянко Г.К. Етнографія Буковини. Т. 1. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. **11.** Кожолянко Г.К. Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці XVIII – на поч. XX століть. – К., 1989. **12.** Маланчук В. Інтер'єр українського народного житла. – К., 1973. **13.** Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини XIX – 30-і роки XX ст. – К., 1978. **14.** Пожоджук Д. Добро і негаразди гуцульської архітектури // Гуцульщина. – Торонто. – 1996. – №45. **15.** Самойлович В. Українське народне житло. – К. 1972. **16.** Сілецький Р. Традиційна архітектура. У кн. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. II. Етнологія та мистецтвознавство. – Львів, 2006. **17.** Січинський В. Серія монографій «Українська архітектура». – Львів, 1925. **18.** Симоненко І. Поселення, садиба та житло на Закарпатті // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1956. **19.** Смольський Г. Українське мистецтво. – Львів, 1938. **20.** Стеф'юк В. Гражда Харуків (або «хата Паліхи») // Гуцульщина. – Торонто. – 1994. – №37. **21.** Українська минувшина / За ред. А.П. Пономарьова, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміної). – К.: Либідь, 1994. **22.** Федака П. Типи і варіанти народного житла Закарпаття. – Ужгород, 1986. **23.** Федака П. Формування гірських поселень. У кн. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. II. Етнологія та мистецтвознавство. – Львів, 2006. **24.** Франко І. На Підгір'ї села невеселі // Іван Франко. Тв. в 20 т. – Т. 11. – К., 1952. **25.** Шухевич В. Гуцульщина. – Т. 1. – Львів, 1899; – Т. 2. – Львів, 1902. **26.** Щербаковський В.М. Архітектура у різних народів на Україні. – Львів, 1911. **27.** Kaindl R.F. Ethnographische Striefzuge in der Ostkarpathen. – Wien, 1898. **28.** Kaindl R.F. Haus und Hof bei den Huzulen. – Wien, 1896. **29.** Kaindl R.F. Die Huzulen. – Wien, 1894. **30.** Kaindl R.F. Die Huzulen im Pruthal. – Wien, 1898.

УДК 398.3(477.85)

Антоній МОЙСЕЙ

ВІРУВАННЯ І РИТУАЛИ, ПОВ'ЯЗАНІ З КУЛЬТОМ ПОМЕРЛИХ У НАРОДНОМУ КАЛЕНДАРІ СХІДНОРОМАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ

У продовження раніше опублікованих статей, присвячених таким структурним елементам обрядового календаря, як звичаям і обрядам, пов'язаних із культом води, вогню, посвячувальним ритуалам тощо, у даній роботі пропонується реконструкція не охарактеризованої досі обрядовості поминальних днів у народному календарі східнороманського населення Буковини. Зокрема, аналізуються такі дії, як роздавання поман, виставляння ритуальних страв для душі померлих родичів, відвідування могил, поминки, розкладання ритуальних багать, прикрашання поминального деревця тощо.

Ключові слова: Буковина, поминальні дні, помана, поминки, поминальне деревце, ритуальні вогнища.